

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո առաջին շրջանում Հայաստանի տնտեսական, ֆինանսական, առողջապահական, սոցիալական և մշակութային կյանքը գտնվում էր անմխիթար վիճակում: Նման պայմաններում մի շարք հասարակական գործիչներ, ականավոր մտավորականներ դիմում են ՀՍԽՍՀ ժողովրդական կոմիսարների խորհրդին՝ հասարակական մի կազմակերպություն՝ «Հայաստանի օգնության կոմիտե» ստեղծելու խնդրանքով, որը, նախևառաջ պետք է միջոցներ հայթայթեր ժողովրդին սովի ու համաճարակի ճիրաններից փրկելու համար:

1921թ. սեպտեմբերի 15-ին ՀՍԽՍՀ ժողկոմխորին ընդունում է դեկրետ Հայաստանի օգնության կոմիտե (ՀՕԿ) ստեղծելու մասին¹, որի հիմնադիր ժողովը կայանում է 1921թ. սեպտեմբերի 13-20-ը՝ Երևանում²: ՀՕԿ-ի հիմնադիր անդամներ են եղել հասարակական-քաղաքական, պետական գործիչներ, մտավորականներ, հայ ժողովրդի նվիրյալ գավակներ, ինչպիսիք էին Հովհ. Թումանյանը, Լեոն, Դերենիկ Դեմիրճյանը, Նար-Դոսը, Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը, Սաքո Համբարձումյանը, Սարգիս Կասյանը, Արամայիս Երզնկյանը և ուրիշներ:

ՀՕԿ-ի Կենտրոնական վարչությունը բարեխղճորեն կատարում է իր բուն առաքելությունը՝ հայթայթելով և սովահար ազգաբնակչությանը բաշխելով սնունդ, հագուստեղեն և դեղորայք: ՀՕԿ-ի ողջ գործունեության ընթացքում թերևս ամենակարևոր աշխատանքը հայրենադարձության գործին աջակից դառնալն էր: ՀՕԿ-ը ամեն ջանք գործադրեց՝ մասնակից դառնալու հայրենադարձության կազմակերպչական աշխատանքներին և օժանդակելու այն անհատներին ու խմբերին, ովքեր ցանկություն էին հայտնել գալ ու բնակվել Հայաստանում³:

Ներգաղթողներին օգնություն կազմակերպելու համար սկզբնական շրջանում առաջին հերթին գործի էին անցել ՀՕԿ-ի անդրկովկասյան և մյուս խորհրդային երկրների ՀՕԿ-ի մասնաճյուղերը: Մասնավորապես ՀՕԿ-ի Աջարիայի մասնաճյուղի

նախագահության 1922թ. հունվարի 12-ի նիստում որոշվել էր կազմել 100 որբերի ցուցակ Դիլիջանի որբանոց տեղափոխելու համար¹: Սկսվել էր նաև Ռուսաստանից փախչող հայ գաղթականների հոսանք, որոնք խնդրում էին ՀՕԿ-ի տեղի մասնաճյուղից զոնե ժամանակավոր ապաստան տրամադրել²:

1921թ. դեկտեմբերի 20-ին Վրաստանում ՀՍԽՍՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ Հ. Սուրխաթյանը Թիֆլիսից հեռագրում է Երևան՝ ժողկոմխորիին, որ արդեն Մեծ Բրիտանիայի ներկայացուցչի ուղեկցությամբ Բաթում է հասել շոգենավ՝ իր հետ բերելով 3 հազ. միջազատքահայ: Սա փաստորեն հայրենադարձների առաջին քարավանն էր: ՀՍԽՍՀ ժողկոմխորիը 1921թ. դեկտեմբերի 27-ին քննարկելով միջազատքահայերի նոր խմբերի ընդունելության հարցը, որոշում է ծնունդ ամիսներին անհնարին համարել գաղթականներին Հայաստան ընդունելը և մինչև 1922թ. գարունը ներգաղթ չկատարել: Այս որոշումը բացատրվում էր նրանով, որ Հայաստանի տնտեսական վիճակը այդ ընթացքում չափազանց ծանր էր, զգացվում էր բնակարանների խիստ պակաս:

Այդուհանդերձ 1922թ. հունվարի 2-ին ՀՍԽՍՀ արտգործժողկոմատը Կոստանդնուպոլսում բրիտանական գերագույն կոմիսարին հղում է մի հուշագիր, որով հայտնում է, որ, այնուամենայնիվ, կընդունի արդեն ժամանող հայրենադարձներին:

1922թ. հունվարի 10-ին Բաթում է ժամանում 3 հազ. հոգուց բաղկացած միջազատքահայերի երկրորդ քարավանը: Հայաստան հասնելով՝ նրանք ժամանակավորապես տեղավորվում են Ղանարլուի շրջանի զորանոցներում³:

Աջարիայում արդեն գարնանը սկսվել էր գաղթականների ցուցակագրումը (1500 ընտանիք՝ շուրջ 5000 հոգի), բայց այդ գործընթացը դանդաղում էր, քանի որ վերջիններս խուսափում էին ցուցակագրվել: Գաղթականներն հիմնականում ապրում էին զորանոցներում կամ բաց երկնքի տակ: Մանթաշևի զորանոցներից դուրս էին արել 115 գաղթականների, և ՀՕԿ-ի Բաթումի մասնաճյուղը դիմել էր Սայելակին նրանց նոր ապաստան տրամադրելու:

¹ ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 39, գ. 33, ք. 85:

² ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 1, ք. 1:

³ Նույն տեղում, գ. 165, ք. 9:

¹ ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 295, ք. 12 շրջ.:

² Նույն տեղում, ք. 29 շրջ.:

³ Հ. Մելիքսեթյան, Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը 1920-1980թթ., էջ 83-85:

տան հատկացնելու համար: Շուտով գաղթականներին իրավունք է տրվում զորանոցների բակում բացել իրենց տրամադրության տակ գտնվող անգլիական վրանները: Գաղթականներին Հայաստան տեղափոխելու խնդիրը ծանրացել էր ՀՕԿ-ի տեղի մասնաճյուղի ուսերին: Միջազգեսքից եկած մոտ 7 հազ. գաղթականների 7 զնաքցով տեղափոխում են Հայաստան: Բաթումի մասնաճյուղը հոգում էր նրանց պարենավորումը, կազմակերպում մահացած գաղթականների թաղումը¹:

Ղամարլուի շրջանում տեղավորված Ուրմիայի և Սուլդուզի գաղթականները ՀՕԿ-ից ստանում էին բժշկական օգնություն և այլուր: Այս շրջանի գաղթականները կլիմայական վատ պայմանների մեջ լինելով՝ կառավարական պատշաճ մարմինների կողմից հնարավորություն են ստանում փոխադրվել Միլիդարայի շրջան: ՀՕԿ-ը այդ գործին օժանդակություն է ցույց տալիս 2000 փուլ ցորենով²:

ՀՕԿ-ի 2-րդ համագումարից հետո 1922թ. հուլիսի 28-ին ՀՕԿ-ի Նախագահության առաջին նիստին Ա. Երզնկյանը հաղորդում է Բասարգեչարի շրջանում արդեն հաստատված գաղթականների մասին: ՀՕԿ-ը տեղի գաղթականներին բաշխում էր իր տրամադրության տակ գտնվող այլուրը և միաժամանակ ձեռնարկել էր սննդակայանների կազմակերպման գործը³: Էջմիածնի շրջանի Եղիլ, Ագարակ Բախչազյուղ գյուղերում վերաբնակեցված 1000 հոգի սասունցի գաղթականների տրվում է 500 փուլ հացահատիկ:

1922թ. օգոստոսի 24-ին Ս. Հարությունյանը ՀՕԿ-ի Գլխավոր վարչությանը տեղեկացնում է Թիֆլիսում, վանքի գավթում, Սաբորթալու արվարձանում և Վրաստանի մյուս մասերում անխնամ թափված գաղթականների մասին: Գաղթականների 90%-ը հիվանդ էր՝ գլխավորապես մալարիայով: ՀՕՍ-ը Կոստանդնուպոլսից Դ. Շահվերդյանի միջոցով ուղարկել էր 1500 թուրքական լիրա բանկնոտ Վրաստանում գտնվող գաղթականների կարիքները հոգալու համար: Այդ գումարով գաղթականներին տալիս էին թեյ և նորաբաց ամբուլատորիայում ցուցաբերվում էր բժշկական օգնություն: Բացօթյա պայմաններում ապրելով,

¹ ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 295, թ. 46, 47 շրջ.:

² Նույն տեղում, գ. 54, թ. 2 շրջ.:

³ Նույն տեղում, գ. 35, թ. 3:

վատ սննդի պատճառով շատերը մահանում էին: Միայն վանքի գավթից օրական 1-2 դիակ էր հանվում, նույնը տեղի էր ունենում Սաբորթալոյում: Երկու վագոնով՝ գաղթականները՝ մոտ 150-200 հոգի ուղարկվում են Ալեքսանդրապոլ, մեկ վագոնով՝ Երևան: Գաղթականների մի մասը Հյուսիսային Կովկասից եկած արևմտահայեր էին, իսկ մեծ մասը՝ Օլթիից, Արդահանից, Կարսից և այլ վայրերից¹:

Տաճկական պատերազմի հետևանքով 1922թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին Կոստանդնուպոլսի հայ ազգաբնակչությունը խուճապի էր ենթարկվել: Սպասվում էր գաղթականների նոր հոսանք դեպի Սև ծովի ափերը, Խորհրդային Ռուսաստան, Բաթում և Հայաստան: Այդ նպատակով ՀՕԿ-ի Գլխավոր վարչության Նախագահությունը հանձնարարում է Ս. Հարությունյանին գնալ Բաթում՝ կարգավորելու Կոստանդնուպոլսից եկող հայ գաղթականների հարցը: Մինչև նրա Բաթում հասնելը Կոստանդնուպոլսից Բաթում էին եկել մի քանի նավեր՝ մասամբ գաղթականներով, բայց նրանց չէին ընդունել և ետ էին ուղարկել, քանի որ նրանցից ոմանք կանոնավոր վիզա չէին ունեցել: Այդ գաղթականները փախել էին Արդվիհից, Արդանուշից, Ջավշեթից և Արևմտյան Հայաստանի այլ վայրերից²:

1922թ. հոկտեմբերի 10-ին ՀՕԿ-ի Գլխավոր վարչությունը հրավիրում է արտակարգ նիստ, որին բացի նախագահության անդամներից մասնակցում են նաև Կոստանդնուպոլսից եկած Ջավեն Ջորյանը, Վահան Թոթովենցը, Հրանտ Գալիկյանը: Վերջիններս տեղեկացնում են Կոստանդնուպոլսում տեղի ունեցած դեպքերի մասին, որի հետևանքով տեղի էր ունեցել մի խումբ հայ մտավորականների փախուստը դեպի բալկանյան երկրներ, արտասահման և խորհրդային հանրապետություններ և հինգ հազարից անցնող հայ որբերի ծանր դրության մասին, որոնց Կոստանդնուպոլսի հայ ազգային և հասարակական մարմինները ցանկություն էին հայտնել փոխադրել Խորհրդային Հայաստան³:

Սփյուռքահայ կուսակցությունները հատկապես Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը, մեղադրանք էին ներկայացնում

¹ ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 295, թ. 8, 18:

² Նույն տեղում, գ. 47, թ. 14-15:

³ Նույն տեղում, գ. 35, թ. 27 և շրջ.:

խորհրդային կառավարությանը հայրենադարձներին երկրում չընդունելու գործում: Այս առիթով Ալ. Մյասնիկյանն իր «Կուսակցությունները գաղութահայության մեջ» աշխատությունում նշում էր. «խորհրդային Հայաստանը յերբեք ել աչքաթող չի արել գաղութահայությանը: Մեր երկրի սահմաններից դուրս ապրում ե ավելի հայություն, քան ներսումը... խորհրդային Հայաստանը արտասահմանից նյութական սպասելիքներ չունի. նրա սպասելիքն այն քաղաքական ու հասարակական համակրանքն ու համերաշխությունն է, վորը հավատացած ենք, թե ունի և պիտի ունենա այսուհետև գաղութահայ աշխատավորության մեծագույն մասը...»¹

Թեև հայրենադարձության հարցում խորհրդային ղեկավարությունն ուներ որոշակի վերապահումներ, և Ալ. Մյասնիկյանը Հայաստանի խորհուրդների առաջին համագումարում բացահայտ հայտարարում էր, որ խորհրդային իշխանություններին ընդդիմադիր տարրերին, ինչպիսիք էին «Դարբինյանները, Օհանջանյանները, Վրացյանները» չէին ընդունելու², սակայն, օգտագործելով քարոզչության ամենատարբեր եղանակներ, նրանք ամեն ինչ անում էին, որ համայն հայության հայրենիք այլևս դիտվեր բացառապես խորհրդային Հայաստանը:

Զսպասելով Լոզանի կոնֆերանսի արդյունքներին՝ 1923թ. փետրվարից արտասահմանի հայերը փորձում էին իրենք լուծումներ գտնել Եվրոպայի և Մերձավոր Արևելքի երկրներում սփռված տասնյակ հազարավոր հայ գաղթականներին տեղավորելու համար:

ՀԲԸՄ Կենտրոնական վարչության անդամ Միքայել Բաբաջանյանը (Պապաջանյան*)՝ որպես Հայկական ազգային պատվիրակության ներկայացուցիչ, 1922թ. դեկտեմբերի 1-ին ժամանել էր Մոսկվա՝ Հայկական օջախի ստեղծման հարցում ստանալու խորհրդային պետության աջակցությունը: Նա Մոսկվայում հանդիպումներ է ունենում Լևոն Կարախանի, Հայաստանի ներկայացուցիչ Ս. Տեր-Գաբրիելյանի, ՀԱԽՅ ժողկոմխորհի նախագահ Ս. Լուկաշինի, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի 1-ին քարտուղար Ա.

¹ Մարտունի Ալ., Կուսակցությունները գաղութահայության մեջ, N 190, Թիֆլիս 1924թ., էջ 6-7:

² Մարտունի Ալ., խորհրդային Հայաստանի ուղին, N 101, Թիֆլիս 1924թ., էջ 28:

Հովհաննիսյանի հետ և անձամբ լսում է հայ գաղթականներին ու որբերին Հայաստանում ընդունելու հարցում նրանց փափագը¹: ՀԲԸՄ-ի մեկ այլ անդամ Եսայի Կարիկյանը 1923թ. հոկտեմբերին մասնակցում է ՀՕԿ-ի 3-րդ համագումարին, որի ժամանակ խորհրդային իշխանության պատասխանատուները հաստատում են իրենց համաձայնությունը որբերին Հայաստան տեղավորելու հարցում²:

Ազգերի լիգայի 5-րդ ընդհանուր ժողովը հանձնարարում է Աշխատանքի միջազգային բյուրոյին՝ Ֆրիտյոֆ Նանսենի գլխավորությամբ ուսումնասիրություն կատարել պարզելու համար Կովկասում և այլուր մեծ թվով գաղթականներ տեղավորելու հնարավորությունը՝ այդ նպատակի համար 1925թ. գաղթականների բյուջեի վրա ավելացնելով 50 հազ. ֆրանկի հավելյալ վարկ³:

Հայրենադարձության աշխատանքները ավելի կանոնակարգված կազմակերպելու համար ՀԱԽՅ ժողկոմխորհի 1925թ. հունվարի 28-ի որոշմամբ ստեղծված Գաղթականական հատուկ հանձնաժողովի⁴ աշխատանքներին խորհրդակցական ձայնի իրավունքով մասնակցում էր նաև ՀՕԿ-ի ներկայացուցիչ Գր. Վարդանյանը⁵:

Հայ գաղթականության տեղավորման համար խորհրդային Հայաստանի հնարավորություններն ուսումնասիրելու նպատակով 1925թ. հունիսի 17-ին Հայաստան է ժամանում Ֆ. Նանսենի գլխավորած հանձնաժողովը⁶: ՀՕԿ-ի Գլխավոր վարչության 1925թ. հունիսի 30-ի թիվ 18 որոշմամբ՝ Ֆ. Նանսենն ընտրվում է ՀՕԿ-ի Կենտրոնական վարչության մշտական պատվավոր

* Ս. Բաբաջանյանը ՀՕԿ-ի Ֆրանսիայի շրջանի Կենտրոնական վարչության նախագահն էր:

¹ «Դար մը պատմութիւն Հայ բարեգործական ընդհանուր միութեան», հատոր առաջին, Կեդրոնական վարչութիւն, Գահիրե-Փարիզ-Նիւ Եորք 2006, ղեկավարութեամբ Յարութիւն Ռ. Գեորգեանի եւ Վահէ Թաշճեանի, Փարիզ, էջ 175-176:

² Նույն տեղում, էջ 177:

³ ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 3, գ. 374, թ. 7:

⁴ Նույն տեղում, գ. 310, թ. 1:

⁵ Նույն տեղում, գ. 327, թ. 5 շրջ.:

⁶ «Հրավիրակ», N 2, հոկտեմբեր 1925թ., էջ 22:

անդամ¹ և Տրոցկու անվան թատրոնում ի պատիվ Նանսենի հանձնաժողովի՝ կազմակերպվում է գեղարվեստական երեկույթ, որի ընթացքում Ֆ. Նանսենը շնորհակալություն հայտնելով ԴՕԿ-ին իրեն նման պատվի արժանացնելու համար և խոստանում է աջակցել վերջինիս գործունեությանը²:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարության անմիջական վերահսկողության, ԴՕԿ-ի Կենտրոնական վարչության անդամների քրտնաջան աշխատանքի և արտասահմանի հայության նյութական օժանդակության շնորհիվ 1925թ. հնարավոր է լինում ընդունել Հունաստանից, Կոստանդնուպոլսից և Միջագետքից շուրջ 4 հազար հայրենադարձվածների³: ԴՕԿ-ը 500 դեսյատին Երևանում հող գնելով՝ մոտ 1000 շունչ ծխախոտագործների է այնտեղ հաստատում: Մոտ 1000 շունչ արհեստավոր ընտանիքներ, որոնք նույնպես բնակվում էին քաղաքում, ԴՕԿ-ի օգնությամբ և օժանդակությամբ ձեռք են բերում աշխատանք և բնակարան:

ԴՕԿ-ի Կենտրոնական վարչությունը որոշել էր Սիրիայից Հայաստան եկած անգործ որբերի համար Երևանում դարբնոցատաղձագործարան և այլ արհեստանոցներ բացել⁴: 1926թ. Երևանում բացվում է ԴՕԿ-ի ատաղձագործարանը: Գործարանին կից կար նաև դարբնոց և չորանոց⁵:

ԴՕԿ-ի Մոսկվայի մասնաճյուղը ևս մեծ աշխատանք է կատարում Խորհրդային Հայաստանի անապաստան ու որբ երեխաներին օգնություն հասցնելու գործում: 1925թ. մարտի 18-ին Մոսկվայում կայանում է հավաքույթ, որի նպատակը անապաստանության վերացման համար ընկերության ստեղծումն էր: Բացի հանգանակությունից ընկերության նախագահության կողմից Մոսկվայում կազմակերպվում է իրերի հավաքագրում, որն ուղարկվում է ԴՕԿ-ի Կենտրոնական վարչություն: Իր գործունեության ընթացքում անապաստանության դեմ պայքարի Մոսկվայի բաժանմունքը անհատական նվիրատվությունների և

հանգանակությունների տեսքով ունեցել էր 1.750 ռ. արդյունք, որը գրեթե ամբողջությամբ ուղարկվում է Երևան¹:

ԴՕԿ-ի Նովոռոսիյսկի մասնաճյուղի միջոցով արտասահմանի զանազան վայրերից և Խորհրդային Հայաստանի որբանոցներից իրենց ծնողներին է հանձնվել 10 երեխա, որոնք կորցվել էին պատերազմի ժամանակ և որոնց տեղը ծնողները չգիտեին²:

1926թ. Լենինականի և 1931թ. Ձանգեզուրում տեղի ունեցած երկրաշարժերը ժամանակավորապես խանգարեցին հայրենադարձության գործընթացը:

1931թ. օգոստոսի 10-ին Հայաստանի իշխանությունները՝ ի դեմս Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի, ընդունում են «ՀՍԽՅ սահմանները արտասահմանի աշխատավոր հայերի մասսայական նոր ներգաղթ արտոնելու մասին» որոշում, որից հետո հայրենադարձությունը նոր թափ է ստանում: Համաձայն այդ որոշման Ա. Երզնկյանի գլխավորությամբ ստեղծվում է Ժողկոմխորհին առընթեր Ներգաղթի հատուկ հանձնաժողով, որին հանձնարարվում է լուծել հայրենադարձության հետ կապված բոլոր հարցերը: Ներգաղթի կոմիտեի կանոնադրության համաձայն կոմիտեի միջոցները կազմվում էին հատուկ միջոցներից, որ ստացվում էին ԴՕԿ-ից, Հայրենակցական միություններից և զանազան այլ նվիրատվություններից ու աղբյուրներից³:

Այսպիսով, 1921-1936թթ. Հայաստան են հայրենադարձվում շուրջ 40 հազ. մարդ, մասնավորապես՝ 1921թ. Թուրքիայից՝ 1500 հոգի, 1922թ. Միջագետքից՝ 9192, 1923թ. Վանից՝ 932, 1924թ. Միջագետքից՝ 1045, Ստամբուլից և Հունաստանից՝ 1600, Յաֆայից՝ 275, Հունաստանից՝ 1247, 1925թ. Ստամբուլից՝ 675, Միջագետքից՝ 379, 1926թ. Հունաստանից՝ 3120, 1927թ. Ստամբուլից՝ 400, Հունաստանից՝ 1200, 1928թ. Հունաստանից՝ 700, 1932-1933թթ. Հունաստանից, Բուլղարիայից Ֆրանսիայից՝ 8007, 1936թ. Ֆրանսիայից՝ 1800, «Արագած»

¹ ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 91, թ. 11

² «Հրավիրակ», N 2, հոկտեմբեր 1925թ., էջ 26

³ «Հրավիրակ», № 3, 1926թ., էջ 27

⁴ «Խորհրդային Հայաստան», № 178, 7 օգոստոսի 1925թ., էջ 3

⁵ «Հրավիրակ», № 3, 1926թ., էջ 29

¹ „Возрождающаяся Армения“, № 1, январь 1926г., с. 21:

² ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 345, թ. 97 շրջ.:

³ Մելքոնյան Է., «Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը Խորհրդային Հայաստանում 1923-1937թթ.», Երևան, 1999թ., էջ 70: ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 230, թ. 24:

արտելի և անհատական ճանապարհով՝ 1000 հոգի և 6928 հայրենադարձներ էլ՝ չճշտված տվյալներով:

Հայրենադարձներին բնակեցրեցին Երևանում, Նոր Սեբաստիայում, Նոր Խարբերտում, Նոր Արաբկիրում, Նոր Մալաթիայում, Նոր Եվդոկիայում, Նոր Բութանիայում, Նոր Ամասիայում, Նոր Արմաշում, Արմավիրում, Անի Պեմզայում, Լենինականում, Կիրովականում, Իջևանում, Ստեփանավանում և այլուր¹:

ՀՕԿ-ը աջակցելով հայրենադարձությանը՝ աշխատանքներ էր տանում նրանց տեղավորելու, բնակարանով, աշխատանքով ապահովելու ուղղությամբ, որի համար բացի իր մասնաճյուղերից համագործակցում էր նաև արտասահմանի այլ հայկական կազմակերպությունների հետ: ՀՕԿ-ի Կենտրոնական վարչությունն իր մասնաճյուղերի միջոցով սկսում է հանգանակություններ կատարել, կապ է հաստատում արտասահմանի հայրենակցական միությունների, ՀԲԸՄ-ի և այլ կազմակերպությունների հետ: ՀՕԿ-ին է վստահվում Հայաստանում նրանց կողմից ուղարկված գումարների տնօրինումը և բնակավայրեր հիմնելու կազմակերպչական և շինարարական աշխատանքներ ղեկավարումը:

ՀՕԿ-ի և Հայրենակցական միությունների համագործակցության շնորհիվ Երևանի Նոր Մալաթիա, Նոր Արաբկիր, Նուբարաշեն, Յոնջալաղ և Նոր Բութանիա թաղամասերում, ուր տեղավորվել էր հայրենադարձված հայ ազգաբնակչությունը, բացվում են բժշկականներ, որտեղ բուժօգնություն են ստանում երթևեկ հիվանդները: Մալարիայով վարակված վայրերում կազմակերպվում էին տրոպիկական կայաններ²:

1923-1937թթ. ՀՕԿ-ի Գլխավոր վարչությունը արտասահմանից հասարակական կազմակերպություններից, կտակներից, անհատներից ստացել էր՝ վերածելով ռուբլիների, ընդհանուր առմամբ՝ 649162 ռ. 6 կ. գումար³:

Գր. Վարդանյանի առաջարկությամբ ՀՕԿ-ը և ՀԲԸՄ-ը 1933թ. հուլիսին միասին հիմնում են Ներգաղթի ֆոնդի կենտրոնական

մարմին, որի նախագահ է ընտրվում ՀԲԸՄ-ի նախագահ Զարեհ Նուբարը¹:

ՀՕԿ-ի արտասահմանի մասնաճյուղերն իրենց պատգամավորական ժողովներում և համագումարներում քննարկման առանցքային հարց էին դարձրել ներգաղթի խնդիրը, որն իրականություն դարձնելու համար հատկապես ակտիվ գործունեություն էին ծավալում ՀՕԿ-ի Ֆրանսիայի մասնաճյուղերը, ուր ՀՕԿ-ի գործունեությունը սկսվել էր Եսայի Կարիկյանի նախաձեռնությամբ² և ՀՕԿ-ի Հյուսիսային Ամերիկայի Կենտրոնական վարչությունը:

ՀՕԿ-ը ոչ միայն մասնաճյուղեր կազմակերպելու գործում էր հանդիպում որոշակի քաղաքական շրջանակների խոչընդոտներին ու հակաքարոզչությանը, ինչպես օրինակ «Հայրենիք» օրաթերթն իր 1926թ. թիվ 4220 համարում հրճվանքով Ավստրիայի ՀՕԿ-ի մասին գրում է. «Վիեննայեն կը հաղորդեն, թե մեռած է տեղւոյն Հօկը, որ վերջերս մութին մէջ կազմուած էր, առանց ժողովրդական զանգուածներու օգնութեան»³, այլ և ներգաղթ կազմակերպելու և հայրենիքին օգնելու հարցում: Այս պարագայում տեղին է հիշեցնել այն փաստը, որ դեռևս 1922թ. հունվարին Ռուսչուկի հնչակյան ակումբում հայրենիքին օգնելու մի մարմին՝ ՀՕՄ ստեղծելու նպատակով կազմակերպված ժողովում (այն հետագայում փոխակերպվում է ՀՕԿ-ի), որին մասնակցել էին Ռամկավար-Ազատական, Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցությունների, Սեբաստիայի հայրենակցական միության, Վասպուրականի միության, Հնչակյան և Դաշնակցական կանանց զարգացողական միության ներկայացուցիչները, դեմ էին եղել միայն Դաշնակցության և Վասպուրականի միության ներկայացուցիչները: Դաշնակցականները պատճառաբանում էին, թե իրենց օգնությունը ոչ թե հայերին կհասնի, այլ Հայաստանում գտնվող կարմիր զինվորներին⁴: Դա ապացուցում է այն պարզ ճշմարտությունը, որ դաշնակցականները թշնամական վերաբերմունք ունեին ոչ թե այս կամ

¹ ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 257, թ. 47 և շրջ.:

² Նույն տեղում, գ. 72, թ. 43:

³ Նույն տեղում, գ. 686, թ. 8, 9:

¹ Մելքոնյան Է., Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության պատմություն, Երևան, 2005թ., էջ 220-221:

² ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 380, թ. 9:

³ «Հայրենիք», (օրաթերթ), թիվ 4220, 19 մարտի 1926թ., Բոստոն, էջ 3:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 405, թ. 1 և շրջ.:

այն կազմակերպության, լինելը դա ՀՕԿ, թե ՀՕՄ, այլ հենց բուն մի երկրի նկատմամբ, որի իշխանությունը պարզապես խորհրդային էր:

Թեև խորհրդային Հայաստանում ՀՕԿ-ի աշխատանքներին մասնակից չէին դարձրել հայ հոգևորականությանը, այնուամենայնիվ, մենք տեսնում ենք, թե ինչպես արտասահմանում՝ հատկապես ԱՄՆ-ում ՀՕԿ-ը իր քաղաքականության կարևորագույն առանցք էր համարում համագործակցությունը հայ հոգևորականության հետ, որի միջոցով էլ ծգտում էր սփյուռքահայության շրջանում արմատավորել խորհրդային Հայաստանը վերջիններիս բարեկամ և միակ հայրենիք դարձնելու փաստը: Մասնավորապես խորհրդային Հայաստանի և տեղի հայկական եկեղեցու միջև կապն ավելի է ամրապնդվում հատկապես Ամերիկայի թեմի հայոց առաջնորդ Ղևոնդ արքեպիսկոպոս Դուրյանի գահակալության տարիներին, ով տեսնում էր այդ գաղափարի կարևորությունը, ինչի անհրաժեշտությունը մինչև օրս չեն հասկանում իրենց կուսակցական սին գաղափարները քարոզող, անկախ Հայաստանի պայմաններում Անթիլիասում կառուցող դաշնակցական հեղափոխականները: Ղևոնդ արքեպիսկոպոս Դուրյանը դառնում է Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցության հերթական ծայրահեղ դրսևորումների զոհը, միայն այն բանի համար, որ 1933թ. հուլիսի 1-ին, Չիկագոյում «Հայկական օր» ցուցահանդեսի ժամանակ խորհրդային Հայաստանի առկայության փաստն հաշվի առնելով՝ արգելել էր պարզել Հայաստանի առաջին հանրապետության դրոշմ¹:

Այնուամենայնիվ, 1935թ. օգոստոսի 30-ին Բոստոնում կայացած ՀՕԿ-ի Հյուսիսային Ամերիկայի մասնաճյուղերի 9-րդ համագումարում որոշվում է՝ այսուհետ ՀՕԿ-ի դրոշները լայն բացել և՛ ռամկավարների, և՛ հնչակյանների, և՛ դաշնակցականների, ինչպես նաև ՀՅԴ Ցեղակրոնների առջև՝ միացյալ ուժերով պայքարելու համար միջազգային ինպերիալիզմի, ֆաշիզմի և ընդհանուր պատերազմի սպառնալիքների դեմ²:

ԼԻԼԻԹ ՄԱԿԱՐՅԱՆ

¹ Պարտիզեան Ա., Հայ եկեղեցւոյ տազնապը եւ անոր պատասխանատուները, Պոսթըն, 1936թ., էջ 210-211:

² «Հայրենիք», ժԳ տարի, թիւ 12, 1935թ. հոկտեմբեր, Բոստոն, էջ 158-159: